

Ivica Nejašmić
Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu

Priljeno: 22. 03. 1988

**MIGRACIJSKI SALDO STANOVNIŠTVA SEOSKIH NASELJA
SR HRVATSKE 1961—1981****SAŽETAK**

Autor analizira neto migracijski saldo stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske u razdoblju 1961—1981. korištenjem vitalno-statističke metode. U promatranom razdoblju migracijski je saldo negativan i iznosi oko 500.000 osoba. Aproximacijom doseljeničkog toka na oko 40.000 dobiven je obujam ukupne emigracije za promatranu razdoblje, i to oko 540.000 osoba, ili 25,6% od ukupnoga seoskoga stanovništva godine 1961. Pokazalo se da je egzodus prostorno jedinstven, ali i da postoje osjetne razlike u njegovu intenzitetu među prostornim jedinicama. Od ukupno 104 općine u SR Hrvatskoj samo četiri imaju pozitivan migracijski saldo u svojim ruralnim dijelovima, dok ostale bilježe negativne vrijednosti u rasponu od 2,8% do 62,4% ruralnog stanovništva 1961. Na ovaj proces presudno su utjecali opći faktori (iz domene razvojnog koncepta), ali je manje-više modificiran mnogim specifičnim faktorima. Utvrđeno je da postoji stanovit utjecaj stupnja privredne razvijenosti na egzodus, naime, opći faktori jače su djelovali u privredno slabije razvijenim područjima. Dugotrajno i snažno populacijsko praznjenje dovelo je do vrlo nepovoljnoga općeg demografskog kretanja u ruralnim područjima. Depopulacijskim trendom zahvaćeno je 59 općina (odnosno njihova ruralna područja), a demografskim izumiranjem čak 40 općina (od ukupno 104). Ekspanzija ili regeneracija imigracijom gotovo je zanemariva, javlja se tek u četiri općine, ali u specifičnim okolnostima. Uočeni se egzodusni trend nastavlja, ali vjerojatno nešto slabijim intenzitetom nego u analiziranom razdoblju. Autor ocjenjuje da će za tekuće međupopisno desetljeće (1981—1991) negativni neto migracijski saldo stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske iznositi oko 120.000 osoba.

Uvod

U poslijeratnom razdoblju, a posebice posljednjih dvadesetak godina, u populacijskoj problematici SR Hrvatske ističu se tri procesa: snažan ruralni egzodus i koncentracija stanovništva u gradovima, odlazak na rad u inozemstvo te neprekidno smanjivanje prirodnog priraštaja. To je manje-više zakonita pojava u razvoju suvremenog društva, ali je nepovoljnost i posebnost te pojave u nas u tome što je ona poprimila takvu brzinu i snagu koju naše društvo ne bi smjelo dopustiti bez opasnosti od većih poremećaja i trajnijih posljedica.

SR Hrvatska nije homogen prostor ni po fizičko-geografskoj fizionomiji ni u stupnju društveno-gospodarskog razvitka. Iz dijalektičke kauzalnosti toga nesklada proizlazi opća prostorna raznolikost koja se ogleda u regionalnim razlikama i posebnostima, a one se pak odražavaju i u prevladavajućim populacijsko-naseljskim procesima. Ipak, dosadašnja istraživanja pokazuju da je »... u jednom čitav prostor SR Hrvatske jedinstven: u egzodusnom obilježju ruralnih, a u koncentracijskom obilježju urbanih područja« (4:30).

Mnoga istraživanja opće dinamike stanovništva, migracije, agrarnoga i ruralnog egzodusa ukazuju na izrazitu erodiranost ruralnih naselja i sve osjetniju koncentraciju stanovništva u gradovima, i to uglavnom u velikim središtima. V. Puljiz, primjerice, procjenjuje da je u Jugoslaviji u razdoblju 1948—1971. poljoprivredu napustilo 5,5 milijuna osoba (12 : 119). Mnogi među njima uključili su se u migraciju selo—grad. I. Ginić tvrdi da je u toj migraciji u razdoblju 1953—1961. sudjelovalo između 666.000 i 773.000 osoba (navedeno prema 12 : 133), a u međupopisnom razdoblju 1961—1971. još se oko milijun ljudi preselilo u grad (ne računajući učinke direktne urbanizacije seoskih naselja) (12 : 133). Na temelju usporedbe podataka o deagrarizaciji i ruralnom egzodusu Puljiz zaključuje: »... da u nas preseljavanje stanovništva iz sela u gradove i nije bilo tako veliko kako se često naglašava...« (12 : 134). Suprotno ovome, rašireno je mišljenje da je preseljavanje u grad prešlo određene granice i pretvorilo se u pojavu »bjegstva sa sela« (10 : 11—12). Izdvajamo mišljenje M. Kadića koji kaže: »... u usporedbi s ranijim kretanjima ova najnovija migracija izgleda kao torencijalna bujica prema ranijim mirnim tokovima...« i dalje navodi: »... skoro 3 milijuna lica napustilo je agrarne djelatnosti i u velikom broju preselilo u gradska, prigradska i industrijska naselja« (5 : 107).

Razumije se da je proces napuštanja sela zahvatio i prostor SR Hrvatske. S. Livada ocjenjuje da je u razvijenim područjima (odnosi se na jugoslavenski prostor, op. I. N.) riječ o masovnom bijegu mladih sa sela te iznosi podatke da se u prosjeku na 100 domaćinstava poslije rata odselilo oko 170 osoba (6 : 91). P. Marković pak procjenjuje da je u razdoblju 1949—1970. »individualno poljoprivredno gazdinstvo« u SR Hrvatskoj napustilo 854.000 osoba, i to 375.000 od 1949. do 1960. te 479.000 u razdoblju 1960—1970 (8 : 39). Uvažavajući činjenicu da jedan dio nije napustio selo, kao i da se stanoviti broj odnosi na stanovnike mješovitih naselja, možemo ocijeniti da je u SR Hrvatskoj oko 300.000 osoba napustilo seoska naselja od 1945. do 1960. (dakle, prije bazičnog razdoblja koje analiziramo u ovom radu).

Na velike razlike populacijskih promjena između središnjih naselja i ostalih naselja ukazao je M. Friganović. Pokazalo se da je stanovništvo središnjih naselja (općinska središta) SR Hrvatske poraslo u razdoblju 1948—1971. čak za 62%, dok se stanovništvo ostalih naselja smanjilo 9% (3 : 3). Na istom mjestu autor konstatira: »... proces regionalne i intraregionalne ruralno—urbane diferencijacije nastavio se još žestice u najnovijem međupopisnom periodu (1971—1981), op. I. N.«. U drugom radu Friganović iznosi da je migracijska bilanca stanovništva naselja SRH, izuzimajući općinska središta u razdoblju 1961—1971. bila negativna i iznosila je $-12,4\%$ (2 : 183). (U skupini tih općinskih središta našlo se mnogo mješovitih naselja, pa je stoga migracijski saldo nešto manji nego što je, za isto razdoblje, dobiven u ovdje predloženoj analizi). U nastavku autor ističe: »Posrijedi je, dakle, naglo populacijsko 'zgušnjavanje' u naseljima s centralnim funkcijama općine, regije, makroregija i u republičkom središtu, a 'razrjeđivanje' u naseljima mahom ruralnog obilježja« (2 : 185).

Na temelju ovih nekoliko relevantnih navoda lako je zaključiti da je proces napuštanja ruralnih naselja snažno zahvatio prostor SR Hrvatske i prije razdoblja koje je u središtu ove analize. Koliko je snažno nastavljeno to kretanje? Koliki je obujam egzodusa? Kolike su regionalne razlike? Odgovoriti na ova i neka druga pitanja glavni je cilj ovoga rada, a opći je cilj da egzaktnim pokazateljima potkrijepi dosadašnje spoznaje i postavi nove te tako potakne zanimanje za dublje istraživanje populacijsko-naseljskih odnosa i kretanja u SR Hrvatskoj.

Metodološke osnove i problemi

U ostvarenju postavljenog cilja istraživanja (rada) bilo je potrebno riješiti neke probleme metodološko-teorijske i praktične naravi. Ovdje su iskazana samo važnija pitanja i dane osnovne napomene za bolje razumijevanje predložene analize.

1. Izbor metode za utvrđivanje neto migracijskog salda uvjetovan je činjenicom da u SR Hrvatskoj ne postoji potpun registar stanovništva, a niti neki drugi oblik registriranja migracijskih tokova. U nedostatku takva izvora podataka korištena je vitalno-statistička metoda utvrđivanja neto migracije određenog područja na osnovi podataka iz popisne i vitalne statistike, prema obrascu:

$$S = P_n - (P_0 + pp),$$

pri čemu je P_0 , P_n = broj stanovnika u dva (sukcesivna) popisa), a

pp = prirodni priraštaj u međupopisnom razdoblju.

Neto migracija može se izračunati za sve administrativno-teritorijalne, odnosno geografske jedinice, jer naša statistika obrađuje i objavljuje podatke o ukupnom broju stanovnika, te o broju živorođenih i umrlih za najmanje prostorne jedinice (naselja).

2. Točnost migracijskog salda, dobivenog ovom metodom, u uskoj je vezi s obuhvatom popisa stanovništva i vitalnih događaja (rođenja i smrti). Očjevnjuje se da je kvaliteta statističkih podataka o vitalnim događajima vrlo dobra (15 : 70), dok se to isto ne može reći i za popisne podatke, ukoliko ih promatramo s gledišta usporedivosti. U popisu 1981. nije primijenjena ista definicija stalnog stanovništva kao u popisima 1961. i 1971. Osnovna je razlika u tome što su u popisima 1961. i 1971. mjesta rada bila ujedno i mjesta stanovanja, osim kod dnevnih migranata. Time se u ovim popisima povećao broj stanovnika funkcionalno i populacijski jačih centara, a smanjio broj u manjim naseljima. U popisu 1981. odnos je obrnut, jer su osobe zaposlene izvan naselja u kojemu im živi domaćinstvo popisane (uglavnom) kao stalni stanovnici naselja u kojemu je domaćinstvo. Da je 1981. primijenjen isti kriterij »stalnosti« kao i u prijašnjim popisima, negativni neto migracijski saldo ruralnih područja bio bi još veći nego što je iskazan u ovom radu.

3. Razdoblje promatranja 1961—1981, određeno je raspoloživim statističkim podacima za vremensku seriju. Podaci vitalne statistike obrađuju se i objavljuju za naselja tek od 1961. (rođeni) odnosno 1963. (umrli). Bilo je nužno procijeniti prirodni priraštaj za 1961. i 1962, kako bi se dobio ukupni prirodni priraštaj za međupopisno desetljeće 1961—1971. Pri računanju prirodnog priraštaja međupopisno razdoblje određeno je tzv. kritičnim momentom popisa (31. ožujka), pa je tako prvo razdoblje od 1. 04. 1961. do 31. 03. 1971. a drugo od 1. 04. 1971. do 31. 03. 1981. Podaci prirodnog priraštaja za »prijelomne« (popisne) godine utvrđeni su na temelju prosječne mjesečne distribucije, jer se za naselja ne obrađuju podaci po mjesecima.

4. Problem definiranja skupa seoskih naselja tražio je da se razriješi još jedna dilema. Naime, kako je rad temeljen na velikom broju statističkih podataka bilo je nužno ovo pitanje razmotriti u okviru mogućnosti što ih nudi službena statistika. Donedavno se u našoj statistici određivao tip naselja po shemi Miloša Macure (gradska — mješovita — seoska, na osnovi broja stanovnika i udjela poljoprivrednika). Međutim, u popisu 1981. naselja su podijeljena na »gradska« i »ostala« na osnovi tzv. pravnog kriterija (pokazalo se

bez jedinstvenog zajedničkog mjerila). Uvažavajući stručna mišljenja i iskustva u dosadašnjim demografskim analizama, odabrali smo klasičnu (Macurinu) podjelu kao pogodniju u danom izboru. Dakle, bazični skup seoskih naselja, utvrđen na temelju spiska naselja korištenog u popisu 1971. i adekvatne sheme za tip naselja, obuhvaća ukupno 5.817 seoskih naselja.

5) U radu koristimo naziv seosko naselje, a ne selo, zbog toga što je ovdje riječ o statističkoj kategorizaciji naselja, a ne o selu u fizionomsko-geografskom smislu. Pojam seoskog naselja ima nešto uži smisao i obuhvat nego pojam sela, jer on obuhvaća stanovit broj naselja (nekoliko stotina) koja su u fizionomskom smislu »prava« sela, ali su po statističkom kriteriju razvrstana u mješovita naselja, pa čak i u skupinu gradskih (npr. Dugopolje, Klis, Sračinec).

6) Vitalno-statistička metoda izračunavanja neto migracijskog salda zahtijeva da se podaci odnose uvijek na isti skup teritorijalnih jedinica (naselja). U analiziranom razdoblju dolazilo je do čestih promjena u osnovnom skupu, bilo da su naselja ili njihovi dijelovi pripojeni nekome drugom naselju, bilo da su se izdvajanjem formirala nova samostalna naselja, ili su se mijenjali tipovi naselja kako su nastajale promjene u broju i strukturi stanovništva. Dakle, bilo je nužno poništiti utjecaj tih promjena, odnosno učvrstiti skup naselja na jednu godinu u vremenskoj seriji, dok je za baznu godinu uzeta 1971. Za naselja koja su ušla u osnovni skup, a nema ih u spisku ranijih ili kasnijih godina, podaci su aproksimirani na temelju odnosa broja stanovnika takva naselja (prema popisu 1971) i naselja kojem su ranije pripadali ili mu kasnije pripojeni.

7. U promatranom razdoblju dolazilo je i do promjena u broju, veličini i nazivu općina. Kako je općina, odnosno njen ruralni prostor, osnovna analitička jedinica, bilo je potrebno poništiti i utjecaj tih promjena na validnost rezultata. Odabrali smo novije stanje administrativno-teritorijalne podjele, tj. ono koje je vrijedilo u vrijeme popisa 1981, i prema njemu korigirali čitavo razdoblje.

8. Prema metodologiji vitalne statistike, djeca naših državljana rođena u inozemstvu ulaze u ukupan broj rođenih one općine u kojoj je stalno prebivalište majke, ali se prilikom obrade podataka umjesto naselja upisuje zemlja u kojoj je dijete rođeno. Isto se postupa i u slučaju smrti naših građana u inozemstvu; oni ulaze u skup umrlih one općine u kojoj su imali stalno mjesto boravka, ali se umjesto naselja upisuje zemlja u kojoj su umrli. Kako je riječ o brojnim vitalnim događajima (najviše rođenja u inozemstvu zabilježeno je godine 1973; 6.078, a od tada se broj neprestano smanjuje), bilo je potrebno izvršiti raspodjelu po kriteriju tipa naselja boravka. Na osnovi podataka iz popisa stanovništva, kao i temeljnih spoznaja o našoj vanjskoj migraciji, došlo se do kvote stanovništva seoskih naselja u inozemnim vitalnim događajima tako što je njihov prosječni udio u ukupnom stanovništvu općine (u tri sukcesivna popisa) uvećan za 20%. Tako dobiven podatak pribrojen je broju živorođenih i umrlih u tuzemstvu, što ga svake godine donose statistički tablogrami.

9. »Objektivna« teškoća u radu bio je velik broj jediničnih podataka i nemogućnost izravne strojne obrade. Tek za nekoliko posljednjih godina podaci vitalne statistike pohranjeni su na magnetskim trakama, ali su gotovo neupotrebljivi za analizu koja se temelji na konzistentnom svodenju promjena na uporišnu godinu. Zbog toga je za postupak agregiranja i obrade podataka trebalo dosta vremena i truda.

10. U radu je gotovo u cijelosti predočena dokumentacijska građa na razini analitičke jedinice (ruralni prostor općine) (prilog 1 i 2). To je učinjeno koliko da se potkrijepe osnovni nalazi, toliko radi cjelovitije spoznaje o prostoru SR Hrvatske, i tako pomogne onima koji će svoj istraživački interes usmjeriti na sličnu problematiku.

Značajke egzodusa iz ruralnog prostora SR Hrvatske

Prema popisnim podacima, stanovništvo seoskih naselja smanjivalo se brzim tempom u razdoblju 1961—1981, prosječno 1% na godinu (tablica 1). Premda se podaci ne mogu uzeti kao apsolutno točni (zbog već spominjane razlike u kriteriju stalnog stanovništva), ipak se jasno otkriva divergentno kretanje u seoskim i gradskim naseljima. Sukladno tome došlo je i do smanjenja udjela stanovništva seoskih naselja u ukupnom stanovništvu: od 50,7% (1961) na 36,6% (1981). Prosječna veličina seoskih naselja smanjena je u istom razdoblju od 362 na 290 stanovnika.

Tablica 1. Broj stanovnika SR Hrvatske prema tipu naselja boravka 1961, 1971, 1981.

Naselja*	Broj stanovnika			Indeks promjene 1981/1961.
	1961.	1971.	1981	
	1	2	3	4
1. Gradska	1 367 174	1 815 514	2 178 290	159,3
2. Mješovita	685 371	715 725	737 866	107,7
3. Seoska	2 107 151	1 894 582	1 685 313	80,0
4. SR Hrvatska	4 159 696	4 426 221	4 601 469	110,6

Izvor: Popis stanovništva 1961, knjiga X, SZS, Beograd, 1965. Popis stanovništva 1971, knjiga IX, SZS, Beograd, 1973. *Dokumentacija* 563, RZS, Zagreb, 1982.

* Skupine i tip naselja određeni su prema stanju u vrijeme popisa godine 1971.

Ovako visoka stopa deruralizacije u izravnoj je vezi s emigracijskom. Na ovu konstataciju lako smo se odlučili imajući na umu činjenicu da je u analizi izbjegnuto utjecaj direktne urbanizacije,¹ a da je ukupni prirodni priraštaj bazične populacije 1961—1981. pozitivan i iznosi 72.733 (prilog 2). Kada je riječ o prirodnom kretanju, valja istaknuti da navedeni podatak za dvadesetogodišnje razdoblje prikriva pravu sliku stanja u prirodnom kretanju. Naime, u prvom međupopisnom razdoblju prirodni je priraštaj pozitivan i iznosi 80.223, dok je u drugoj zabilježena negativna vrijednost i to — 7.490. Uvažavajući činjenicu da populacija SR Hrvatske bilježi pad nataliteta veći od zakonitoga (tranzicijskog), bez dvojbe možemo zaključiti da je takav obrat u prirodnom priraštaju prije svega posljedica iseljavanja u ranijim razdobljima. Pri tome, dakako, imajmo na umu da su u transferu sudjelovale pretežno mlađe skupine stanovništva.

Vrijednosti migracijskog salda, dobivene ovom analizom, potkrepljuju danu tvrdnju o bitnoj ulozi migracije u općem kretanju stanovništva rural-

¹ Podaci o kretanju ukupnog stanovništva ne mogu poslužiti za kvantificiranje stupnja urbanizacije, jer je jedna od osnovnih komponenti — pretvaranje seoskoga i mješovitog naselja u gradsko — namjerno izbjegnuta; nužnim svodenjem na uporišnu godinu sva naselja imaju u cijelom razdoblju status kakav su imala godine 1971.

nog prostora Republike. Za razdoblje 1961—1971. migracijski je saldo negativan, iznosi 292.792 ili 13,9% (u odnosu prema broju stanovnika 1961) (prilog 1). Dakle, možemo ustvrditi da je nastavljen trend deruralizacije iz prethodnog razdoblja te da je čak nešto pojačan. U razdoblju 1971—1981. migracijski saldo također je negativan, iznosi 201.779 ili 10,7%. Ovdje je očita zakonitost da nakon dugotrajnog iseljavanja i ubrzanja procesa neminovno dolazi do strukturne erozije i kontrakcije demografske mase, a ovo pak, uz sudjelovanje drugih faktora dovodi do ublažavanja trenda. Podaci za posljednje međupopisno razdoblje jasno pokazuju da je došlo do stanovitog smirivanja, ali da je ipak iseljavanje još uvijek vrlo snažno. Ocjenjujemo da će tek u tekućem desetljeću (1981—1991), a posebice u posljednjemu ovog stoljeća, doći do osjetnijeg smanjenja negativnih vrijednosti migracijskog salda stanovništva ruralnih naselja SR Hrvatske.

Neto migracijski saldo za cijelo promatrano razdoblje (kumulativ) iznosi —494.571 ili —23,5%, odnosno toliko je više iseljenih nego doseljenih osoba u seoska naselja. S obzirom na spomenutu razliku u kriteriju stalnog stanovništva 1961. i 1981. neto migracijski saldo valja povećati za oko deset tisuća.² Možemo ustvrditi da je u razdoblju 1961—1981. seoska naselja SR Hrvatske napustilo oko pol milijuna osoba više nego što se u njih doselilo. Dakle, seoska naselja svake su godine migracijom gubila u prosjeku 25.000 stanovnika, ili populacijsku masu veličine osrednjeg grada (primjerice Bjelovara)!

Možemo li na temelju neto migracijskog salda kvantificirati i ukupni ruralni egzodus? Ne samo da možemo, nego je to jedino i moguće, s obzirom da ovaj pokazatelj za sada daje jedinu osnovu za njegovo utvrđivanje. Da bi smo dobili broj iseljenih osoba iz seoskih naselja, potrebno je neto migracijskom saldu dodati hipotetički broj (egzaktnih podataka nema) doseljenika iz mješovitih i gradskih naselja. Opće je poznato da su silnice preseljavanja uglavnom usmjerene prema funkcionalno jačim naseljima, odnosno da je privlačna moć sela vrlo slaba. Radi se pretežno o ženidbenoj migraciji i to (pretpostavljamo) vrlo slabog toka iz grada prema selu, a nešto jačeg iz mješovitih naselja u seoska. Imajući na umu populacijsku snagu mješovitih naselja i njihov broj (760 prema relevantnom spisku iz 1971), možemo ocijeniti broj doseljenika u seoska naselja na oko 40.000 u razdoblju 1961—1981. Dakle, ukupna migracija iz seoskih naselja u SR Hrvatskoj, u razdoblju 1961—1981. iznosi oko 540.000 osoba ili 25,6% (u odnosu na broj njihova stanovništva 1961).³

Je li to mnogo ili malo? Radi li se o pojavi »bijega sa sela« ili bi takva ocjena bila pretjerana! Valja reći da se već pri prosječnoj godišnjoj neto migraciji od —1% u literaturi govori o jakoj emigraciji (9 : 28—29). Dobiveni numerički odnos od 256 iseljenih na 1.000 stanovnika (baza iz 1961) pokazuje da to još uvijek nije alarmantan proces (odselio se »tek« svaki četvrti stanovnik). Međutim, ako suzimo bazu usporedbe s ukupnog stanovništva na mlade dobne skupine, koje uglavnom i sudjeluju u migraciji (možemo ih nazvati: bazični, »regrutni« ili potencijalni egzodusni kontingent), stanje se bitno mijenja; možemo ocijeniti da se iselio svaki drugi, ili čak dva od tri potencijalna migranta. Zaključujemo da je primjereno i u slučaju SR Hrvatske tako masovnu pojavu nazvati »bijegom sa sela«.

² Ocjenjujemo da je godine 1961. oko deset tisuća osoba radilo izvan seoskih naselja u kojima su inače živjela njihova domaćinstva (a nisu dnevni migranti). (Za detaljnije objašnjenje vidjeti točku 2 u dijelu »Metodološke osnove i problemi«.)

³ Ovo je najmanji obujam ruralnog egzodusa, jer statističkom klasifikacijom u skupinu seoskih naselja nije ušlo nekoliko stotina naselja koja bi po nekom drugom kriteriju (»objektivnijem«) svakako ušla u ovu skupinu, a ne među mješovita naselja. (Za detaljnija objašnjenja vidjeti točku 5 u dijelu »Metodološke osnove i problemi«.) Razumije se da bi u tom slučaju i obujam ruralnog egzodusa bio veći za oko tridesetak tisuća osoba.

Regionalni aspekt procesa

Prostorne razlike i posebnosti, imanentne svakom važnijem populacijsko-naseljskom procesu, nisu izostale niti i u ovom slučaju. Regionalni aspekt potvrđuje dosadašnje spoznaje o jedinstvenom egzodusnom obilježju ruralnih područja, ali ukazuje i na osjetne razlike u intenzitetu iseljavanja. Pokazalo se da nema ni jedne veće prostorne jedinice (ovdje je riječ o zajednicama općina) koja u svom ruralnom području ne bilježi negativan migracijski saldo. Čak i gradska zajednica općina Zagreba (koja uz deset »gradskih« općina, ima i općine: Veliku Goricu, Samobor, Sesvete i Zaprešić, sa stanovitim brojem seoskih naselja što postaju dio šireg gradskog tkiva) ima negativan, prema najslabiji, neto migracijski saldo (tablica 2).

Tablica 2. Neto migracijski saldo stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske 1961—1981. po zajednicama općina*

Zajednica općina	Neto migracijski saldo (S) (apsolutno)			1961—1981.	
	1961—1971.	1971—1981.	1961—1981.	Godišnji prosjek migrac. salda (S)	Migrac. saldo** u %
	1	2	3	4	5
Bjelovar	— 38 900	— 26 520	— 65 420	— 3 271	—20,9
Gospić	— 18 819	— 15 369	— 34 188	— 1 710	—39,4
Karlovac	— 22 571	— 17 515	— 40 086	— 2 005	—30,1
Osijek	— 57 829	— 47 377	—105 206	— 5 260	—24,9
Rijeka	— 30 131	— 9 351	— 39 482	— 1 974	—25,6
Sisak	— 19 070	— 14 095	— 33 165	— 1 658	—24,5
Split	— 50 417	— 47 328	— 97 745	— 4 887	—30,9
Varaždin	— 20 364	— 14 561	— 34 925	— 1 746	—18,0
Zagreb (okolica)	— 29 472	— 12 607	— 42 079	— 2 104	—15,8
Zagreb (gradska)	— 5 219	— 2 944	— 2 275	— 114	— 2,7
SR Hrvatska	—292 792	—201 779	—494 571	—24 729	—23,5

* Preračunano iz podataka u prilogu 1 i 2.

** Migracijski saldo u % pokazuje udio apsolutnog salda (S) u ukupnom stanovništvu seoskih naselja 1961.

Najmasovniji je ruralni egzodus u zajednici općina Gospić (Lika), gdje je u dvadeset godina migracijom »izgubljen« gotovo svaki drugi stanovnik seoskih naselja (točnije 400 od 1.000). Ovim se samo dopunjuje poznata slika o izrazito nepovoljnom kretanju u ovoj regiji. Slijedi zajednica općina Split (Dalmacija), a to se i očekivalo s obzirom na zastupljenost tradicionalnih (otoci) i suvremenih emigracijskih krajeva (Zagora i Bukovica). Iselio se gotovo svaki treći stanovnik seoskih naselja ove regije. Slične vrijednosti ima i migracijski saldo zajednice općine Karlovca (Donje Pokuplje i Kordun). Iz ruralnog područja zajednice općina Rijeka (sjeverno Primorje i Gorski Kotar) iselio se svaki četvrti stanovnik (prednjače seoska naselja u unutrašnjosti

Istre). Među prostorne cjeline s natprosječnim migracijskim saldom ušla je i zajednica općina Osijek (Slavonija). Pomalo iznenađuje da je u dvadeset godina ovaj tradicionalno »bogati« ravničarski prostor izgubio migracijom četvrtinu ruralnog stanovništva. Iste vrijednosti migracijskog salda ima i zajednica općine Siska (Banija i sisačka Posavina).

Zajednice općina koje imaju potprosječni migracijski saldo, dakle: Bjelovar, Varaždin, Zagreb — okolica i gradska zajednica općina Zagreb, pripadaju srednjohrvatskoj makroregiji za koju je, između ostalog, karakteristična razmjerno razvijena mreža urbanih centara. To je utjecalo na pojačano zapošljavanje izvan poljoprivrede (uz svakodnevni povratak kućama i zadržavanje dijela poljoprivrednih aktivnosti) i tako, donekle, umanjilo ruralni egzodus. Pri tome je naglašena uloga Zagreba kao supraregionalnog centra, što ovdje tek indicira činjenica da je egzodus to manji što je ruralno područje bliže Zagrebu (Bjelovar —20,9; Varaždin —18,0; Zagreb — okolica —15,8; šire gradsko područje —2,7).

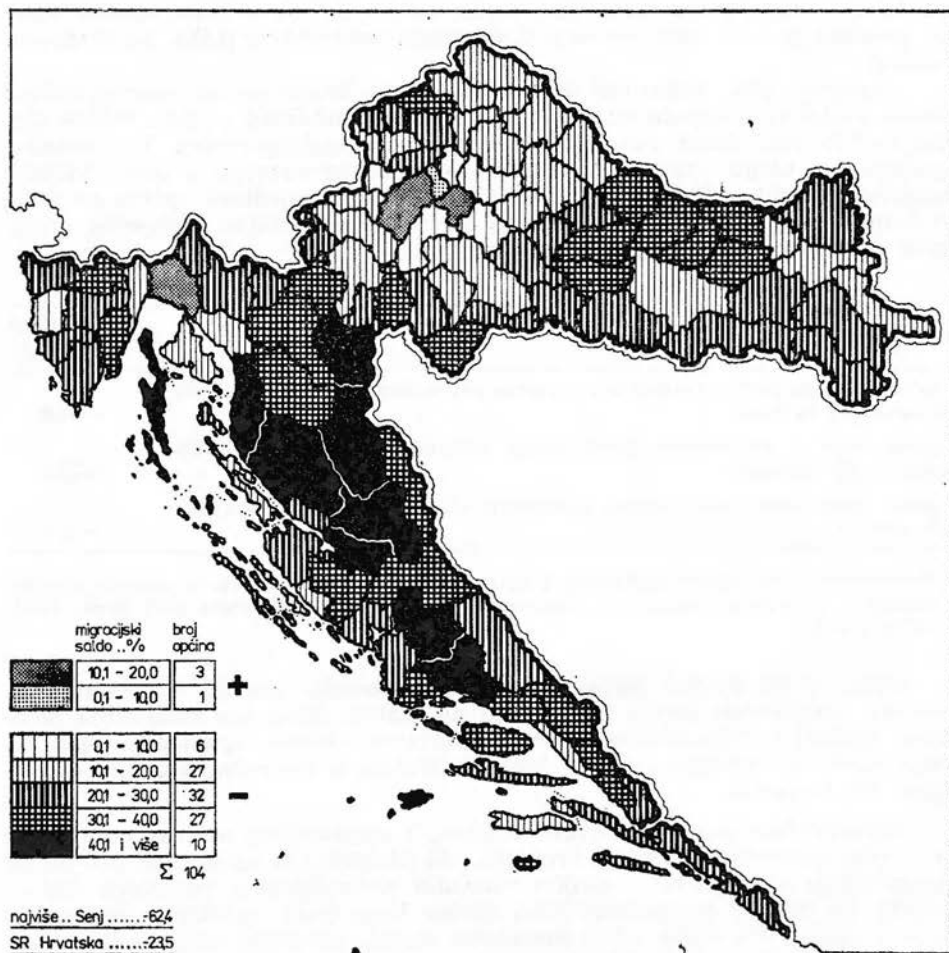
Raširenost procesa napuštanja seoskih naselja i razmjerno veliki obujam u svim većim prostornim jedinicama (osim, razumljivo, u gradskoj zajednici općina Zagreb), ukazuje na osjetne promjene u tradicionalnoj ruralnoj strukturi. Očito je da za prostornu pokretljivost ruralnog stanovništva nije više presudno tradicionalno »siromaštvo« krških ili »bogatstvo« panonskih ruralnih prostora (2 : 181). Osnovni (presudni) faktori egzodusa izviru iz koncepta poslijeratnog društveno-ekonomskog razvoja. Za potrebe obnove zemlje bile su pokrenute velike mase stanovništva, a istom započeta industrijalizacija privukla je i apsorbirala najproduktivniji dio seoskog stanovništva. Time je započeo snažan ireverzibilan proces napuštanja sela i preseljenja u gradove. Sukladno ukupnom intenzitetu privrednoga i društvenog razvoja ruralni prostori sve su više zaostajali, a gradovi postajali privlačniji. Tome su pridonijele i mnoge sistemske mjere, koje su u cilju smanjenja neravnoteže između realnog stanja i općih potreba, u pravilu pojačavale repulzivne faktore u poljoprivredi čineći atraktivnijima »gradske« privredne djelatnosti.⁴

Uz navedene opće faktore djelovali su i mnogi specifični modifikatori proučavanog procesa. Da bi bolje uočili prostorne razlike i locirali posebnosti, moramo proces promatrati u što većem broju analitičkih prostornih jedinica. U ovom slučaju to su skupine seoskih naselja (ili, jednostavnije, ruralna područja) pojedinih općina.

Snagu i obuhvat ruralnog egzodusa (predočenog putem migracijskog salda) ponajbolje pokazuje podatak da od ukupno 104 općine SR Hrvatske (deset zagrebačkih uzeto je kao jedna općina) samo četiri imaju pozitivan migracijski saldo u svojim seoskim područjima: Dugo Selo, Rijeka, Sesvete i Zagreb) (prilog 1, slika 1). A i to je više posljedica specifične naseljske strukture negoli pokazatelj populacijskog napretka seoskih područja.⁵

⁴ O prijelazu poljoprivrednika iz poljoprivrede i sela postoji valjana i opsežna literatura. Za dobro upoznavanje ove problematike dovoljno je pročitati mnoge članke u časopisu *Sociologija sela*, Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

⁵ Seoska naselja općine Rijeka imaju vrlo dobru dostupnost do grada i zapravo su gradsko predgrađe; Dugo Selo pak ima nekoliko naselja grupiranih oko lokalnog središta, ali se najveći dio pozitivnoga migracijskog salda odnosi na naselje Ivanja Reka u kojem glavnina zaposlenih radi u zagrebačkoj općini Peščenica; u općini Sesvete mnoga su seoska naselja dobila ulogu zagrebačkog predgrađa, tj. dormitorija; u slučaju Zagreba radi se o pet podslijemskih sela (1971. posebno iskazanih u općini Dubrava) i trideset u općini Novi Zagreb, koji, kao dio gradskog prostora, privlače doseljenike.

Slika 1: Neto migracijski saldo (u %) stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske po općinama 1961—1981.

Pojedinačno gledano, najveći negativni migracijski saldo zabilježen je u općini Senj, čak $-62,4\%$, a slijede ruralni prostori ovih općina: Vis ($-57,3$), Split ($-50,0$), Cres—Lošinj ($-46,0$), Gračac ($-45,9$), Obrovac ($-44,2$), Slunj ($-43,4$), Drniš ($-42,3$), Titova Korenica ($-40,6$), Gospić ($-40,2$), itd. (vidjeti prilog 1). Očito je naj snažniji egzodus zahvatio uglavnom krajeve koji su ostali izvan suvremenih razvojnih tokova, s nedovoljnom i zastarjelom infrastrukturom, što je, istina posredno, determinirano i prostorno-geografskim komponentama. Pri tome su do punog izražaja došli ovi posebni činioci (modifikatori) egzodusa: brdsko-planinski položaj i prometna izoliranost seoskih naselja (primjer je općina Senj); disperzna naseobena struktura sa mnogim zaseocima (Lika, Kordun, Dalmatinska Zagora); slaba prometna povezanost s

lokalnim i regionalnim središtima (opće obilježje); nerazvijena urbana mreža, posebno je mali broj središta višeg ranga centraliteta (Lika, Dalmatinska Zagora).

Najmanji, pak, negativni migracijski saldo imaju seoska naselja općine Zelina (—2,8‰), a slijede je: Zaprešić (—5,7), Ivanić-Grad (—7,0), Velika Gorica (—7,9), itd., dakle, rubni prostori makroregionalnog centra. To, svakako, upućuje na ulogu stupnja društveno-ekonomskog razvoja u intenziviranju ruralnog egzodusa. Grupiramo li ruralna područja pojedinih općina po tome je li općina imala, ili nije imala status privredno nedovoljno razvijenog kraja, dobit ćemo ove vrijednosti migracijskog salda:

Ruralna područja	Migracijski saldo (‰)*
Općine koje su permanentno imale status privredno slabije razvijenih krajeva (16 općina)	—33,6
Općine koje su povremeno imale status privredno slabije razvijenih krajeva (30 općina)	—23,5
Općine koje nisu imale status privredno slabije razvijenih krajeva (58 općina)	—20,2

* Preračunano na osnovi podataka u prilogu 1; izvor za utvrđivanje statusa općina: Zakon o privredno nedovoljno razvijenim krajevima SR Hrvatske (NN 18/66, 52/71, 33/76 i 31/81).

Očito je da postoji izvjesna povezanost između stupnja društveno-ekonomske razvijenosti (ovdje uprošćenog na status, dakle bez rangiranja pojedinih općina) i migracijskog salda. Jednostavno rečeno, spomenuti opći faktori ruralnog egzodusa jače su došli do izražaja u privredno slabijim područjima SR Hrvatske.

Demografske posljedice ovako snažnog i dugotrajnog procesa odražavaju se u vrlo nepovoljnom općem kretanju. Od ukupno 104 općine tek pet bilježi porast broja stanovnika u svojim ruralnim područjima u razdoblju 1961—1981. To su već spomenute četiri općine koje imaju pozitivan migracijski saldo i općina Varaždin, ali s razmjerno malim porastom stanovništva u seoskim naseljima (indeks 1981/1961: Dugo Selo 102,1; Rijeka 121,3; Sesvete 100,4; Varaždin 100,2; Zagreb 112,5).

Prirodno kretanje stanovništva seoskih naselja također ima nepovoljan trend. Već je predočeno da drugo međupopisno razdoblje bilježi negativne vrijednosti prirodnog priraštaja (i to 7.490). Jedna ranija analiza pokazala je da negativni prirodni priraštaj stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske započinje 1977 (do tada su u osam godina zabilježene vrlo niske pozitivne vrijednosti s trendom smanjenja), a otad stopa prirodnog pada poprima sve veće vrijednosti (11 : 131). Nije potrebno posebno isticati da je na ovakvo kretanje presudno utjecalo (neposredno, ali i posredno preko denataliteta) dugotrajno i snažno iseljavanje.

Primijenimo li shemu M. Friganovića (2: 178—179), po kojoj je opće kretanje stanovništva SR Hrvatske izdvojeno na četiri egzodusna i četiri imigracijska tipa (na osnovi osobina promjene broja stanovnika između dva popisa i kretanja prirodnog priraštaja), uočiti ćemo osnovni demografski trend u ruralnim područjima SR Hrvatske.

*Tipovi općeg kretanja broja stanovnika ruralnih područja SR Hrvatske po općinama, na osnovi prirodnog priraštaja i popisom utvrđenih promjena 1961—1981.**

Ozna- ka	Trend Osobine trenda	Ruralna područja općina:	
		(broj općina)	(udio stanovništva u ukupnom ruralnom stanovništvu SRH)
E ₁	Emigracija Prirodno kretanje pozitivno. Popisom utvrđeno kretanje pozitivno. Stopa pp veća od stope popisom utvrđenog povećanja	Varaždin (1) (2,0%)	
E ₂	Depopulacija Prirodno je kretanje pozitivno. Popisom utvrđeno kretanje negativno. Stopa pp veća od stope popisom utvrđenog smanjenja.	Benkovac, Biograd na moru, Čakovec, Imotski, Kardeljevo, Obrovac, Osijek, Sinj, Vinkovci, Vukovar, Zadar, Županja. (12) (18,3%)	
	Izrazita depopulacija Prirodno kretanje pozitivno. Popisom utvrđeno kretanje negativno. Stopa pp manja od stope popisom utvrđenog smanjenja.	Beli Manastir, Daruvar, Donja Stubica, Donji Lapac, Donji Miholjac, Drniš, Duga Resa, Dvor, Đakovo, Glina, Gospić, Ivanec, Knin, Korčula, Kostajnica, Krapina, Labin, Lastovo, Ludbreg, Metković, Našice, Nova Gradiška, Novi Marof, Novska, Ogulin, Omiš, Orhovica, Otočac, Ozalj, Pag, Pakrac, Pazin, Podravska Slatina, Rovinj, Samobor, Slav. Požega, Slav. Brod, Slunj, Split, Šibenik, Trogir, Valpovo, Virovitica, Vojnić, Vrginmost, Vrgorac, Zabok. (47) (44,4%)	
E ₄	Izumiranje Prirodno kretanje negativno. Popisom utvrđeno kretanje negativno. Stopa pp manja od stope popisom utvrđenog smanjenja.	Bjelovar, Brač, Buje, Buzet, Cres—Lošinj, Crikvenica, Čabar, Čazma, Delnice, Dubrovnik, Đurđevac, Garešnica, Gračac, Grubišno Polje, Hvar, Ivanić Grad, Jastrebarsko, Karlovac, Klanjec**, Koprivnica, Križevci, Krk, Kutina, Makarska, Opatija, Petrinja, Pože, Pregrada, Pula, Rab, Senj, Sisak, Titova Korenica, Velika Gorica, Vis, Vrbovec, Vrbovsko, Zaprešić, Zelina, Zlatar Bistrica. (40) (32,4%)	
I ₁	Ekspanzija imigracijom Prirodno kretanje pozitivno. Popisom utvrđeno kretanje pozitivno. Stopa popisom utvrđenog povećanja veća od stope pp .	Rijeka (1) (0,3%)	

I₂ **Regeneracija imigracijom**

Prirodno kretanje negativno. Popisom utvrđeno kretanje pozitivno. Stopa popisa utvrđenog povećanja veća od stope pp .	Zagreb (1) (1,1%)
--	----------------------

I₃ **Slaba regeneracija imigracijom**

Prirodno kretanje negativno. Popisom utvrđeno kretanje pozitivno. Stopa popisa utvrđenog povećanja manja od stope pp .	Dugo Selo, Sesvete (2) (1,5%)
---	----------------------------------

E ₃ Izrazita depopulacija	SR Hrvatska (104) (100,0)
--------------------------------------	------------------------------

* Prema shemi M. Friganovića preračunano iz podataka u prilogu 2.

** Klanjec ima nulti prirodni priraštaj (pp), ali smo ovu općinu zbog očite negativne tendencije prirodnog priraštaja (druga dekada je negativna) razvrstali u tip E₄.

Pređena shema jasno ukazuje na vrlo raširen trend depopulacije (E₃), odnosno izrazite depopulacije (E₃), u ruralnom prostoru SR Hrvatske. Ovim demografskim kretanjem obuhvaćeno je 59 općina (odnosno njihova ruralna područja), od ukupno 104, i gotovo dvije trećine stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske. Raširenost tipa demografskog izumiranja (E₄) ponajbolje pokazuje snagu i osobine demografskih kretanja u ruralnom području; zahvaćeno je čak 40 općinskih ruralnih područja i trećina ukupnog seoskog stanovništva. Imigracijski tip demografskog kretanja nalazimo tek u četiri općine (obuhvaća samo 2,9% ruralne populacije), od kojih se samo u slučaju općine Rijeka radi o ekspanziji imigracijom (I₁), dakle, o relativno stabilnijem pozitivnom procesu.

Iznoseći ove konstatacije valja napomenuti da je ovdje riječ o »čistim« seoskim naseljima (mnoga naselja tipične ruralne fizionomije razvrstana su u »mješovita« po spomenutom statističkom kriteriju), a da mnoga mješovita naselja donekle poboljšavaju ovakvu alarmantnu demografsku sliku ruralnog prostora. Isto tako valja reći da određeni tip označava »prosječni« demografski trend skupine seoskih naselja. Primjerice, demografsko izumiranje (E₄) koje, dakako, ne znači da je riječ o potpunom izumiranju stanovništva određenog ruralnog područja nego da je većina seoskih naselja zahvaćena ovim trendom te uglavnom i osuđena na posvemašnje populacijsko praznjenje i »gašenje ognjišta«, dok će manji broj naselja »preživjeti« i biti okosnica »in- zularne« naseljske strukture ruralnog prostora Republike.

Osnovni nalaz i zaključak

Analiza je pokazala da je u razdoblju 1961—1981. nastavljen i pojačan trend deruralizacije iz prethodnog razdoblja. U analiziranom je razdoblju neto migracijski saldo stanovništva seoskih naselja negativan i iznosi oko 500.000. Uz aproksimaciju doseljavanja, pokazalo se da je seoska naselja SR Hrvatske u promatranom razdoblju napustilo oko 540.000 osoba, ili 25,6% od ukupnoga seoskog stanovništva 1961. Radi se o jakoj emigraciji, koja se, s obzirom na neka strukturna obilježja, bez dvojbe može nazvati »bijegom sa sela«.

Pokazalo se, nadalje, da je egzodus prostorno jedinstven, ali i da postoje osjetne razlike u intenzitetu među pojedinim prostornim jedinicama. Promatranjem većih prostora (zajednica općina) uočeno je da svi ruralni dijelovi imaju negativan migracijski saldo, a isto tako da su velike razlike između relativno najvećeg (Gospić) i najmanjeg (Zagreb-gradska zajednica) egzodusa. Svakako je zanimljiv nalaz da je područje zajednice općina Osijeka (Slavonija), inače tradicionalno »bogati« ravničarski prostor, zahvaćen natprosječnim egzodusom seoskog stanovništva. Potonje znači da ruralni egzodus nije više samo egzistencijalne nego mnogo složenije sociopsihološke i druge naravi.

Posvemašnjost i »istosmjernost« prostorne pokretljivosti pokazuje nalaz da od ukupno 104 općine samo četiri imaju pozitivan migracijski saldo u svojim ruralnim područjima. Ostale bilježe negativne vrijednosti u rasponu od 2,8% (Zelina) do 62,4% (Senj) svoga ruralnog stanovništva 1961. Utvrđeno je da postoji utjecaj stupnja gospodarske razvijenosti na intenzitet ruralnog egzodusa, i to tako što su opći faktori egzodusa djelovali snažnije i brže u privredno slabije razvijenim područjima SR Hrvatske.

Između ostalog, utvrđeno je da je utjecaj ovako jakoga i dugotrajnog procesa na opće demografsko kretanje vrlo nepovoljan. Depopulacijskim trendom (smanjeno ukupno stanovništvo) zahvaćeno je 59 od ukupno 104 općine, a demografskim izumiranjem čak 40 općinskih ruralnih područja. Ekspanzija ili regeneracija imigracijom gotovo je zanemarljiva.

Ocijenjeno je da se uočeni egzodusni trend nastavlja i to nešto slabijim intenzitetom (selo je populacijski erodirano ponajvećma u dobnom sastavu, pa se smanjuje kontingent potencijalnih migranata, a i privredna kriza, vrlo vjerojatno, umanjuje privlačnost grada). Za tekuće desetljeće (1981—1991) negativni neto migracijski saldo seoskih naselja iznositi će zacijelo oko 120.000 osoba. Razumije se, iteracijom ovdje korištenog metodološkog postupka, danu ocjenu moći ćemo testirati tek nakon popisa stanovništva 1991.

Spomenuti nalazi potvrdili su neke stare spoznaje o demografskim procesima u SR Hrvatskoj, ali otvaraju i neke nove rakurse koji se moraju uvažavati u projekciji politike općega društvenog razvoja. Demografski procesi, a među njima značajno mjesto pripada i populacijskom pražnjenju seoskih područja, postali su limitirajući faktor homogenijega regionalnog razvitka, a time i jedan od temeljnih razvojnih problema Republike. Ova činjenica, sama po sebi, traži punu stručnu i širu društvenu pozornost, kako u posljedičnom, tako još i više u uzročnom smislu.

U traženju rješenja tako nepovoljnom demografskom kretanju u ruralnim područjima, nužno je ustrajati na specifičnom pristupu populacijskoj i regionalnoj politici, a u sklopu planiranja općeg društveno-gospodarskog razvoja. Obrat sadašnjeg trenda ne treba tražiti u mjerama koje će stimulirati fertilitet u populacijski okrnjenim prostorima (4 : 34) (obnova vlastitim snagama jedva da je moguća), već u poticaju razvoja (pojačanim i pametnim ulaganjima) i ublažavanju suprotnosti seoskoga i gradskog načina života (primjerice, korištenju slobodnog vremena). Tako bi se smanjilo iseljavanje, a u dijelu egzodusnoga ruralnog prostora čak bi se i obrnuli migracijski tokovi (naravno dugoročno gledano), pa bi se stvorili preduvjeti populacijsko-socijalne i ekonomske obnove.

LITERATURA

1. Breznik, Dušan; Todorović, Gordana; Lalović, Miroslav. *Metodi demografske analize migracije*, Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, 1975, 109 str.
2. Friganović, Mladen. »Tipovi kretanja stanovništva i eksodusna područja SR Hrvatske 1961—1971.«, *Stanovništvo*, Beograd, 1972—73, broj 3—4/1—2, str. 177—189.
3. Friganović, Mladen. »Još o nekim osobitostima kretanja stanovništva općinskih središta i ostalih naselja SR Hrvatske (1948—1981)«, *Radovi*, Zagreb, Geografski odjel PMF- 1980—81, broj 15—16, str. 3—11.
4. Friganović, Mladen. »Egzodusna područja, (ne)razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj«, *Radovi*, Zagreb, Geografski odjel (zavod) PMF, 1984, broj 19, str. 29—37.
5. Kadić, Muhamed. »Pokretljivost seoskog stanovništva i problemi agrarnih naselja«, *Sociologija sela*, Zagreb, broj 29/30, 1970, str. 105—116.
6. Livada, Svetozar. »Osnovne strukture i pokretljivost seoskog i poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji«, *Sociologija sela*, Zagreb, broj 29/30, 1970, str. 76—91.
7. Livada, Svetozar. »Vitalni pokazatelji u poljoprivrednom stanovništvu SR Hrvatske ili demografski slom«, *Sociologija sela*, Zagreb, broj 79/81, 1983, str. 39—57.
8. Marković, Petar. *Migracije i promene agrarne strukture*, Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora, 1974, 126 str. (Biblioteka Sociologija sela).
9. Marković, Petar. »Emigracione i imigracione zone u Jugoslaviji«, *Aktualni problemi demografskog razvitka u SR Srbiji* (simpozij), Arandelovac, 27—29 listopada, 1982, rezime saopćenja, str. 28—30.
10. *Migracija stanovništva Jugoslavije*, Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, 1971, 390 str.
11. Nejašmić, Ivica. »Prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske prema tipu naselja boravka«, *Geografski glasnik*, Zagreb, 1986, broj 48, str. 123—135.
12. Puljiz, Vlado. *Eksodus poljoprivrednika*, Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora, 1977, 174 str. (Biblioteka Sociologije sela).
13. Štambuk, Maja. »Promjene u sociodemografskoj strukturi seoskog stanovništva«, *Sociologija sela*, Zagreb, broj 79/81, 1983, str. 25—37.
14. Šterc, Stjepan. »Tipovi općeg kretanja stanovništva nedovoljno razvijenih općina SR Hrvatske«, *Ekonomski pregled*, Zagreb, 1984, broj 11—12, str. 547—563.
15. Vukmanović, Čedomil. »Kvalitet statističkih podataka u vitalnim događajima«, *Stanovništvo*, Beograd, 1971, broj 1—2, str. 57—75.
16. Wertheimer-Baletić, Alica. *Demografija — stanovništvo i ekonomski razvitak*, Zagreb: Informator, 1982, 462 str.

Prilog 1

Neto migracijski saldo stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske po općinama
1961—1981*

Općina	Broj seoskih naselja**	Migracijski saldo (S) (apsolutno)			1961—1981	
		1961— 1971	1971— 1981	1961— 1981	Godišnji prosjeak migrac. salda (S)	S u %
	1	2	3	4	5	6
Beli Manastir	29	—4 212	—3 820	—8 032	—402	—24,8
Benkovac	48	—5 772	—5 008	—10 780	—539	—31,3
Biograd na moru	16	— 893	— 851	—1 744	— 87	—16,8
Bjelovar	110	—3 196	—1 697	—4 893	—245	—10,7
Brač	12	— 587	— 800	—1 387	— 69	—31,9
Buje	55	—3 089	— 209	—3 298	—165	—26,6
Buzet	90	—2 293	— 661	—2 954	—148	—32,5
Cres—Lošinj	35	—1 893	— 300	—2 193	—110	—46,0
Crikvenica	92	— 596	— 409	—1 005	— 50	—13,0
Čabar	36	— 338	— 482	— 820	— 41	—26,6
Čakovec	99	—5 898	—6 238	—12 136	—607	—18,2
Čazma	58	—2 728	—1 390	—4 118	—206	—20,6
Daruvar	66	—5 005	—3 622	—8 627	—431	—31,9
Delnice	138	—1 344	— 253	—1 597	— 80	—20,6
Donja Stubica	43	—3 861	—1 732	—5 593	—280	—22,7
Donji Lapac	24	—1 551	— 868	—2 419	—121	—37,9
Donji Miholjac	31	—4 141	—2 874	—7 015	—351	—34,4
Drniš	27	—2 283	—2 854	—5 137	—257	—42,3
Dubrovnik	121	—3 134	—2 575	—5 709	—285	—22,2
Duga Resa	171	—5 102	—3 005	—8 107	—405	—31,0
Dugo Selo	45	221	1 606	1 827	91	16,7
Dvor	58	—4 566	—2 589	—7 155	—358	—36,0
Đakovo	56	—6 978	—5 261	—12 239	—612	—29,9
Đurđevac	41	—3 620	—3 188	—6 808	—340	—17,4
Garešnica	43	—3 286	—1 619	—4 905	—245	—23,4
Glina	70	—4 166	—4 035	—8 201	—410	—29,2
Gospić	76	—5 786	—5 700	—11 486	—574	—40,2
Gračac	27	—3 189	—2 664	—5 853	—293	—45,9
Grubišno Polje	36	—2 550	—2 169	—4 719	—236	—25,7
Hvar	19	—1 209	— 777	—1 986	— 99	—29,5
Imotski	36	—4 296	—9 131	—13 427	—672	—30,3
Ivanec	99	—7 123	—4 262	—11 385	—569	—26,5
Ivanić-Grad	45	—1 427	361	—1 066	— 53	— 7,0
Jastrebarsko	154	—3 356	—3 205	—6 561	—328	—18,8
Kardeljevo	5	— 798	— 271	—1 069	— 53	—31,7
Karlovac	95	—2 372	—2 488	—4 860	—243	—17,9
Klanjec	62	—1 240	—1 228	—2 468	—123	—18,1
Knin	26	—4 742	—3 893	—8 635	—432	—34,6
Koprivnica	93	—4 489	—2 872	—7 361	—368	—15,6
Korčula	8	— 301	— 85	— 386	— 19	—13,9
Kostajnica	38	—2 110	—1 917	—4 027	—201	—24,9

	1	2	3	4	5	6
Krapina	42	-1 996	-1 347	-3 343	-167	-23,9
Križevci	135	-3 258	-2 524	-5 782	-289	-15,3
Krk	59	-684	-197	-881	-44	-12,7
Kutina	45	-3 784	-1 747	-5 531	-277	-21,6
Labin	81	-3 112	-949	-4 061	-203	-31,3
Lastovo	5	-284	-272	-556	-28	-38,4
Ludbreg	40	-1 698	-871	-2 569	-128	-12,0
Makarska	8	-740	304	-436	-22	-15,7
Metković	29	-1 539	-1 111	-2 650	-133	-25,4
Našice	45	-5 431	-4 126	-9 557	-478	-35,5
Nova Gradiška	79	-4 074	-4 702	-8 776	-439	-20,7
Novi Marof	67	-2 913	-2 268	-5 181	-259	-18,0
Novska	31	-2 296	-1 148	-3 444	-172	-25,1
Obrovac	10	-2 004	-1 318	-3 322	-166	-44,2
Ogulin	67	-4 417	-2 232	-6 649	-332	-39,1
Omiš	28	-2 367	-2 269	-4 636	-232	-34,3
Opatija	30	-250	-431	-681	-34	-14,7
Orahovica	43	-3 180	-1 667	-4 847	-242	-36,5
Osijek	21	-1 941	-868	-2 809	-140	-15,1
Otočac	35	-4 481	-3 571	-8 012	-401	-34,5
Ozalj	142	-2 345	-3 231	-5 576	-279	-29,6
Pag	10	-738	-330	-1 068	-53	-19,1
Pakrac	64	-3 885	-2 712	-6 597	-330	-31,4
Pazin	59	-3 209	-1 392	-4 601	-230	-27,5
Petrinja	55	-2 024	-1 662	-3 686	-184	-19,2
Podravska Slatina	65	-6 837	-4 282	-11 119	-556	-36,5
Poreč	177	-2 092	466	-1 626	-81	-12,0
Pregrada	63	-2 573	-1 151	-3 724	-186	-21,4
Pula	69	-1 936	-854	-2 790	-140	-25,3
Rab	1	-62	-77	-139	-7	-25,2
Rijeka	29	-343	1 055	712	36	16,4
Rovinj	54	-916	-586	-1 502	-75	-22,9
Samobor	68	-1 896	-685	-2 581	-129	-17,4
Senj	18	-2 423	-859	-3 282	-164	-62,4
Sesvete	33	-504	1 551	1 047	52	7,2
Sinj	62	-7 240	-3 837	-11 077	-554	-28,3
Sisak	96	-3 908	-2 744	-6 652	-333	-17,2
Slavonska Požega	193	-4 993	-4 835	-9 828	-491	-20,0
Slavonski Brod	71	-5 104	-4 810	-9 914	-496	-24,2
Slunj	53	-7 779	-4 700	-12 479	-624	-43,4
Split	32	-3 578	-3 241	-6 819	-341	-50,0
Šibenik	49	-2 461	-2 664	-5 125	-256	-28,5
Titova Korenica	60	-3 812	-2 606	-6 418	-321	-40,6
Trogir	9	-903	-236	-1 139	-57	-34,0
Valpovo	22	-2 272	-819	-3 091	-155	-17,1
Varaždin	65	-2 732	-922	-3 654	-183	-10,7
Velika Gorica	85	-2 286	299	-1 987	-99	-7,9
Vinkovci	28	-4 053	-3 756	-7 809	-391	-23,1
Virovitica	69	-6 883	-4 727	-11 610	-581	-32,1
Vis	13	-709	-238	-947	-47	-57,3
Vojnić	45	-1 465	-806	-2 271	-114	-23,3
Vrbovec	123	-2 562	160	-2 402	-120	-7,6
Vrbovsko	58	-396	-651	-1 047	-52	-22,9
Vrginmost	38	-3 508	-3 285	-6 793	-340	-30,4
Vrgorac	24	-1 862	-1 795	-3 657	-183	-35,9
Vukovar	28	-1 569	-1 690	-3 259	-163	-13,6
Zabok	68	-2 806	-1 305	-4 111	-206	-15,7
Zadar	39	-2 715	-4 406	-7 121	-356	-27,6

	1	2	3	4	5	6
Zagreb***	38	453	1 601	2 054	103	13,0
Zaprešić	43	—986	178	—808	—40	—5,7
Zelina	68	—703	214	—489	—24	—2,8
Zlatar-Bistrica	85	—5 385	—3 233	—8 618	—431	—24,4
Županja	13	—3 044	—3 867	—6 911	—346	—22,1
SR Hrvatska	5 817	—292 792	—201 779	—494 571	—24 729	—23,5

* Izračunano prema podacima iz priloga 2, pri računanju priraštaja međupopisna dekada određena je tzv. kritičnim momentom popisa, pa je prvo razdoblje od 1. 04. 1961. do 31. 03. 1971. a drugo od 1. 04. 1971. do 31. 03. 1981.

** Skup seoskih naselja formiran je po klasičnoj shemi (seoska, mješovita i gradska) prema spisku naselja iz 1971.

*** Odnosi se na uže gradsko područje (10 općina).

Prilog 2.

Broj i prirodni priraštaj seoskog stanovništva SR Hrvatske po općinama 1961—1981.

Općina	Broj stanovnika seoskih naselja (prema popisima)			Prirodni priraštaj (apsolutno)		
	1961	1971	1981	1961— 1971	1971— 1981	1961— 1981
	1	2	3	4	5	6
Beli Manastir	32 331	28 945	24 692	826	—433	393
Benkovac	34 422	33 372	30 594	4 722	2 230	6 952
Biograd na moru	10 401	10 575	10 384	1 067	660	1 727
Bjelovar	45 527	41 589	38 357	—742	—1 535	—2 277
Brač	4 348	3 791	2 908	30	—83	—53
Buže	12 382	9 185	8 744	—108	—232	—340
Buzet	9 094	6 607	5 600	—194	—346	—540
Cres-Lošinj	4 768	2 564	1 863	—311	—401	—712
Crikvenica	7 734	6 955	6 295	—183	—251	—434
Čabar	3 081	2 781	2 233	38	—66	—28
Čakovec	66 589	65 382	61 824	4 691	2 680	7 371
Čazma	19 993	16 733	14 143	—532	—1 200	—1 732
Daruvar	27 038	22 470	18 441	437	—407	30
Delnice	7 740	6 323	5 612	—73	—458	—531
Donja Stubica	24 661	21 626	19 598	826	—296	530
Donji Lapac	6 386	5 105	4 087	270	—150	120
Donji Miholjac	20 364	16 818	13 719	595	—225	370
Drniš	12 154	11 054	8 281	1 183	81	1 264
Dubrovnik	25 675	22 711	19 773	170	—363	—193
Duga Resa	26 161	22 261	18 871	1 202	—385	817
Dugo Selo	10 915	10 439	11 146	—697	—899	—1 596
Dvor	19 854	16 149	13 514	861	—46	815
Đakovo	40 930	38 045	34 334	4 093	1 550	5 643
Đurđevac	39 113	35 525	30 978	32	—1 359	—1 327
Garešnica	20 924	16 982	14 476	—656	—887	—1 543
Glina	28 068	24 579	20 129	677	—415	262
Gospić	28 548	23 656	17 250	894	—706	188
Gračac	12 743	9 833	6 739	279	—430	—151
Grubišno Polje	18 382	15 592	12 696	—240	—727	—967
Hvar	6 733	5 318	4 242	—206	—299	—505
Imotski	44 275	44 932	38 262	4 953	2 461	7 414
Ivanec	43 041	39 367	36 239	3 449	1 134	4 583

	1	2	3	4	5	6
Ivanić-Grad	15 166	13 459	12 944	-280	-876	-1 156
Jastrebarsko	34 961	31 888	27 722	283	-961	-678
Kardeljevo	3 374	3 089	2 980	513	162	675
Karlovac	27 200	24 781	21 807	-47	-486	-533
Klanjec	13 658	12 704	11 190	286	-286	0
Knin	24 975	22 274	18 734	2 041	353	2 394
Koprivnica	47 250	42 340	38 074	-421	-1 394	-1 815
Korčula	2 778	2 514	2 442	37	13	50
Kostajnica	16 175	14 483	12 389	418	-177	241
Krapina	13 975	13 138	12 034	1 159	243	1 402
Križevci	37 876	34 588	30 793	-30	-1 271	-1 301
Krk	6 923	5 808	5 146	-431	-465	-896
Kutina	25 617	21 629	19 381	-204	-501	-705
Labin	12 960	10 208	9 087	360	-172	188
Lastovo	1 449	1 210	962	45	24	69
Ludbreg	21 351	20 102	19 348	449	117	566
Makarska	2 778	1 956	2 217	-82	-43	-125
Metković	10 427	9 639	9 000	751	472	1 223
Našice	26 933	23 023	19 138	1 521	241	1 762
Nova Gradiška	42 398	40 154	35 886	1 830	434	2 264
Novi Marof	28 838	27 422	25 199	1 497	45	1 542
Novska	13 704	11 780	10 585	372	-47	325
Obrovac	7 512	6 880	6 130	1 372	568	1 940
Ogulin	17 009	13 656	11 124	1 064	-300	764
Omiš	13 503	11 943	9 818	807	144	951
Opatija	4 626	4 174	3 547	-202	-196	-398
Orahovica	13 289	10 662	8 854	553	-141	412
Osijek	18 559	17 858	17 365	1 240	375	1 615
Otočac	23 242	20 006	16 256	1 245	-219	1 026
Ozalj	18 825	17 031	13 677	551	-123	428
Pag	5 586	5 117	4 781	269	-6	263
Pakrac	20 984	17 439	14 430	340	-297	43
Pazin	16 719	13 874	12 212	364	-270	94
Petrinja	19 151	17 399	15 461	272	-276	-4
Podravska Slatina	30 437	24 425	19 492	825	-651	174
Poreč	13 510	11 238	11 625	-180	-79	-259
Pregrada	17 373	15 422	13 408	622	-863	-241
Pula	11 035	9 120	8 058	21	-208	-187
Rab	551	483	381	-6	-25	-31
Rijeka	4 342	4 094	5 268	95	119	214
Rovinj	6 570	5 754	5 120	100	-48	52
Samobor	14 792	13 871	13 330	975	144	1 119
Senj	5 259	2 878	1 945	42	-74	-32
Sesvete	14 457	13 560	14 511	-393	-600	-993
Sinj	39 202	37 753	36 740	5 791	2 824	8 615
Sisak	38 629	34 664	30 864	-57	-1 056	-1 113
Slavonska Požega	49 068	45 573	40 953	1 498	215	1 713
Slavonski Brod	40 975	38 567	34 776	2 696	1 019	3 715
Slunj	28 765	23 977	19 764	2 991	487	3 478
Split	13 651	11 426	8 233	1 353	48	1 401
Šibenik	17 994	16 841	14 549	1 308	372	1 680
Titova Korenica	15 818	12 415	9 353	409	-456	-47
Trogir	3 348	2 577	2 282	132	-59	73
Valpovo	18 102	16 495	15 810	665	134	799
Varaždin	34 096	33 778	34 150	2 414	1 294	3 708
Velika Gorica	25 034	23 236	22 704	488	-831	-343
Vinkovci	33 858	32 648	30 304	2 843	1 412	4 225
Virovitica	36 181	30 727	25 277	1 429	-727	706

	1	2	3	4	5	6
Vis	1 654	838	484	-107	-116	-223
Vojnić	9 747	8 609	7 780	327	-23	304
Vrbovec	31 798	28 014	25 792	-1 222	-2 382	-3 604
Vrbovsko	4 576	4 214	3 485	34	-78	-44
Vrginmost	22 312	19 411	16 006	607	-120	487
Vrgorac	10 189	8 760	6 878	433	-87	346
Vukovar	23 885	23 583	22 310	1 267	417	1 684
Zabok	26 139	24 676	23 412	1 343	41	1 384
Zadar	25 765	25 834	22 480	2 784	1 052	3 836
Zagreb*	15 743	16 206	17 714	10	-93	-83
Zaprešić	14 060	13 059	13 072	-15	-165	-180
Zelina	17 442	16 157	15 102	-582	-1 269	-1 851
Zlatar-Bistrica	35 367	30 776	26 308	794	-1 235	-441
Zupanja	31 281	31 431	28 856	3 194	1 292	4 486
SR Hrvatska	2 107 151	1 894 582	1 685 313	80 223	-7 490	72 733

Izvor: Za stupac 1, 2 i 3 popisi stanovništva; za prirodni priraštaj tablogrami o rođenima i umrlima po naseljima SR Hrvatske od 1963. do 1981. (Odjel statistike stanovništva, RZS SRH, Zagreb): a za 1961. i 1962. podaci su procijenjeni.

* Odnosi se na uže gradsko područje (10 općina).

THE MIGRATION POPULATION BALANCE OF RURAL SETTLEMENTS IN THE SR OF CROATIA

SUMMARY

Using vital-statistical methods the author analyses the net migration balance of the population of rural settlements in the SR of Croatia in the period 1961—1981. During this time the migration balance was negative, amounting to about 500,000 people. By approximating the in-migration flow to about 40,000, a total volume of out-migration of about 540,000, or 25.6%, of the rural population in 1961, was received in the period examined. However, although rural exodus was common to the entire territory, there were significant differences among spatial units. Of a total of 104 communes in the SR of Croatia, only four had a positive migration balance in their rural parts, while in the others negative values ranged from 2.8% to 62.4% of the rural population in 1961. General factors (in the domain of the developmental concept) had a crucial influence on this process, yet it was more or less modified by numerous specific factors. It was confirmed that the level of economic development had a certain influence on the rural exodus, namely that general factors had a greater effect in economically less developed areas. Long-term and strong depopulation brought about a very unfavourable general demographic trend in rural areas. Fifty nine communes (i. e. their rural areas) had depopulation trends, and even 40 (out of a total of 104) were dying out in the demographic sense. Expansion, or regeneration by way of in-migration, was negligible. It occurred only in four communes, and at that in specific conditions. The observed exodus trend still continues, although probably with a somewhat lesser intensity than in the analysed period of time. The author estimates that rural settlements in the SR of Croatia shall have a net negative migration balance of about 120,000 people in the third inter-census decade (1981—1991).

Tables:

1. *The Number of Inhabitants in the SR of Croatia by Type of Settlement 1961, 1971, 1981.* [vertical: number of inhabitants 1961 (1), 1971 (2), 1981 (3), index of change 1981/1961 (4); horizontal: settlements — urban (1), mixed (2), rural (3), SR Croatia(4)]
2. *The Net Migration Balance of Rural Settlements in the SR of Croatia 1961—1981 by Associations Communes* [vertical: (absolute) net migration balance (S) — 1961—1971 (1), 1971—1981 (2), 1961—1981 (3), 1961—1981 annual average migration balance (S) (4), migration balance in ‰ (5); horizontal: Associations of communes — Bjelovar, Gospić, Karlovac, Osijek, Rijeka, Sisak, Split, Varaždin, Zagreb (surroundings), Zagreb (city), SR Croatia]

Figures

1. *The Net Migration Balance (in ‰) of the Population of Rural Settlements in the SR of Croatia by Communes 1961—1981* [key: migration balance in ‰ of 1961 — 7 colours; number of communes Σ 104; highest negative balance — Senj — 62,4‰; SR Croatia — 23,5‰]

Appendices

1. *The Net Migration Balance of Rural Settlements in the SR of Croatia by Communes 1961—1981* [vertical: number of rural settlements in the commune (1), (absolute) migration balance (S) — 1961—1971 (2), 1971—1981 (3), 1961—1981 (4), 1961—1981 annual migration balance (S) (5), S in ‰ (6); horizontal: communes, SR Croatia]
2. *The Size and Natural Growth of the Rural Population of the SR of Croatia by Communes 1961—1981* [vertical: number of inhabitants of rural settlements (according to census data) — 1961 (1), 1971 (2), 1981 (3), (absolute) natural growth 1961—1971 (4), 1971—1981 (5), 1961—1981 (6); horizontal communes, SR Croatia]